

EKKLESIA AMSTERDAM 27 oktober 2019

Lastige teksten, lastig boek - *bij Psalm 94 vrij Alex van Ligten*

1. Ik wou dat ik ongelovig was. Dat ik kon denken: alles is er zomaar, door een spel van krachten ter wereld gekomen. Zonder oriëntatie op wat wel en niet goed is, zonder aan de toekomst te hoeven denken, want we gaan er t.z.t. aan of niet. Natuurlijk moest ik ook dan proberen goed te leven, en daar hebben we gelukkig ons ethisch kompas voor, maar ik zou zonder illusies leven en waarschijnlijk een stuk rustiger.¹

Maar nee. Ergens in mijn leven dienden zich oude verhalen aan, een wonderlijke verzameling teksten die voor mij dankzij een paar inspirerende mensen uitgroeiden tot één groot verhaal, waarvan ik dacht: ik wil snappen wat dat allemaal betekent. Daar ging een groot deel van het leven mee heen. En nu, nog niet aan het eind van de rit maar we schieten lekker op, op de vraag welke 'lastige tekst' ik zou willen kiezen, merk ik dat ik het hele boek voldoet aan mijn opvatting van wat lastig is.

Er zijn geen onlastige, lasteloze teksten in de Bijbel, of het moest dat ene zinnetje uit Prediker zijn: 'Waar de boom valt, daar ligt hij' (11:3). In een geschrift waarin hij mensen uitdaagt, op het verkeerde been zet, dwingt om zelf goed na te denken, is dat een verrukkelijke zinnetje. Maar zelfs die regel zou je kunnen belasten met detailvragen. Geef mij, als late nakomeling van Israëls rabbi's, zo'n zin en ik problematiseer hem voor u.

Maar voor het meeste hoef ik geen moeite te doen: er zijn veel verhalen vol geweld, soms (maar lang niet altijd) goedgekeurd door een merkwaardig Opperwezen, het staat vol steile richtlijnen uit een ver verleden, er is door alle geschriften heen een sterke concentratie op een tempel die er al 2000 jaar niet meer is, en

vervolgens zitten we ook nog eens met de handen in het haar als we overzien wat er met een beroep op die teksten allemaal is aangericht in de geschiedenis.

Niet alleen dat mensen oorlogen werden ingesleept met het beroep op de Bijbel, maar ook op het privévlak, als er (overigens niet al te intelligente) interpretaties werden opgehangen over zonde en schuld. Hetzelfde geldt voor Israël dat van een stamvader met twaalf zonen uitgroeide tot een theologische en politieke kwestie. Uitverkiezing, recht of geen recht op een lap grond in het Midden-Oosten, wat is Gods rol? Wat is zijn wil? Ga er maar aan staan met je teksten. En dan kwamen er nog de hele geschiedenis door geleerden langs die probeerden systeem te brengen in dat hele allegaartje van woorden, opvattingen, interpretaties. Algemene regels die vervolgens door andere figuren tot dogma, leerstelling gepromoveerd werden. Zo was het en niet anders. Daardoor, en door machtsdenkers die kans zagen langs deze weg hele volkstammen onder de knoet te brengen, is Moeder de Kerk in de geschiedenis eerder een stereotype stiefmoeder uit de sprookjes geworden: uit op de ondergang van alles en iedereen waar ze bang voor was.

2. Nu kun je heel veel, ik denk bijna alles, wat er aan clichés wordt opgehangen aan de bijbelteksten, wel ontmaskeren. Je kunt, en dat is gelukkig ook wel gebeurd, elk verhaal waarin geweld hoogtij viert, ontleden om te ontdekken dat het in zijn bedoeling eerder het tegenovergestelde is dan het verheerlijken van dat geweld. Ik heb, als mensen er stevig ingingen met verwijten over de gewelddadigheid van het Oude Testament, vaak als in een reflex de teksten in bescherming willen nemen tegen hun aanvallers, een kleine *Defensor Fidei*, advocaat van God zelf. Soms hielp dat even, maar het idee dat het Oude Testament één en al geweld is en het Nieuwe louter de boodschap van de liefde brengt, blijft nogal hardnekkig hangen, als een

¹ Het begin van Willem Barnards commentaar bij Psalm 96 in *Psalmgetier, gepeins bij psalmen* (2004), 94.

depressie die maar niet wil wegtrekken. En trouwens, God willen verdedigen tegen zijn bestrijders, dat is goedbedoelde hoogmoed.

Er is nog een andere mogelijkheid om je te weer te stellen tegen de verwijten dat elke vorm van godsdienst achterhaald is. Veel vragen zijn op te lossen door in de uitleg te betrekken dat het, tja nu eenmaal, héle óude verhalen zijn, dat ze toen, 2500 tot 3000 jaar geleden, hele andere opvattingen hadden over bijvoorbeeld lijfstraffen en sex, dat het leven toen veel ruiger en woester was dan het onze nu. Dan lijkt je van veel problemen af te zijn, maar de vraag blijft dan staan waarom wij ons daar nu nog aan zouden moeten spiegelen.

Maar laten we een poging wagen. Bijvoorbeeld aan de hand van een uitdrukking die veel mensen meteen de gordijnen injaagt.

‘De God der wrake’, die in de vrije versie van Huub Oosterhuis van Psalm 94 vier keer voorkomt. Heel wat keren heb ik gehoord, van mensen die zich van kerk en geloof wilden distantiëren: ‘Die God der wrake (van het Oude Testament), daar geloof ik niet meer in.’

Tegen iemand met wie ik vertrouwd was, ging ik dan op de sarcastische toer: ‘Nee, daar zijn wij in de twintigste eeuw veel te beschaafd voor geworden. Gelukkig leven wij in een fatsoenlijke wereld zonder wraak en vergelding. Wij zijn, hoe zal ik het zeggen, zo veel hoogstánder dan die primitievelingen van vroeger.’

Tegen anderen ging ik een beetje suf knikken dat ik hen wel begreep. Verder ging ik eraan voorbij, eromheen, die God der wrake, die ooit bij monde van Mozes uitriep: ‘Mij komt de wrake toe’ (Deuteronomium 32:35).

Maar waarom niet eens goed gelezen wat er staat? Tegen wíe richt die God zijn wraak eigenlijk? Waarom meteen denken aan al die keren dat mensen zichzelf beschouwden als het instrument van Gods wraak?

Want dat is het toch waaraan die uitdrukking zijn slechte reputatie te danken heeft: mensen

die er met knuppels en zwaarden, later met bommen en granaten, op uit trokken om ergens wraak voor te nemen in de naam des Heren. Wie had ze aangesteld? God? Waar haalden ze de overtuiging vandaan dat Hij achter hun exercities stond? En wat is dat met die wraak, de vergelding? Staat dat er zo rauw als het klinkt?

3. Nee, we blijken weer eens slachtoffer van een tendentieuze vertaling te zijn hier. ‘Weer,’ zeg ik omdat we al zo vaak in toespraken, preken en leerhuizen hebben moeten uitroepen: ‘Er staat eigenlijk....’

Wat keer op keer blijkt in de standaardvertalingen, is dat men daarin nogal gretig kiest voor de meest gewelddadige terminologie die voorhanden is. Als er vrij neutraal staat dat God zijn volk zal helpen om de vijanden weg te krijgen, wordt het maar al te gauw vertaald met iets waarin die vijanden vernietigd worden. Als in het Spreukenboek staat dat wijze ouders hun kinderen enige discipline en beschaving bijbrengen, kiezen vertalingen voor ‘tuchtigen’ en zelfs ‘kastijden’. ‘Want de HEERE kastijdt degene die Hij liefheeft, gelijk een vader de zoon in wie hij een welbehagen heeft’ (Spreuken 13:24, Statenvertaling). Als het waar is dat vertalingen soms meer zeggen over de vertalers dan over de feitelijke tekst, dan moeten we vrezen dat deze vertaler thuis één of meer onuitstaanbare pubers had rondlopen.

In de Hebreeuwse tekst van Psalm 94 staan twee voorbeelden van de strijdlust en bloeddorst van de vertalingen. Er staat (in vs 10) dat God de volkeren de rechte weg wijst, je kunt ook vertalen dat hij ze terecht wijst, ze bijbrengt hoe het wél moet, als zij laten zien hoe het níet moet. Zoiets. Maar de gangbare vertalingen² maken ervan: ‘die de volkeren tuchtigt’ of zelfs ‘die de volkeren kastijdt’. Dat betekent: een pak rammel geven, afranselen.

Twee verzen verder wordt de mens zalig geprezen die door God ge- – ja, zeg ’t maar! Gekastijd

² Merkwaardigerwijs ook de Naardense Bijbel. Buber houdt het op *Zucht* en *züchtigen*, en Chouraqui heeft het over *le corrigeur des nations* en *corriger*.

wordt? Staat dat er? Is dat de bedoeling? Nee, dat wil me niet aan. 'Zalig de mens die Gij terechtwijst.' Dat staat er. Maar terwijl God zijn keel nog schraapt om de terechtwijzing verbaal te houden, krijgt Hij van de vertalers al karwats en gesel in de handen gedrukt.

Nu waren de opvoedingsmethodes in de oudheid vast niet zachtzinnig, maar om er al bij voorbaat van uit te gaan dat er op los gemept wordt, lijkt me te ver gaan.

Tweede voorbeeld. De letterlijke tekst zegt aan het einde van de psalm, in de gebruikelijke weergave:

'Hij toch vergold hun (de onheilstichters en kwaaddoeners) het onrecht, in hun boosheid verdelgde Hij hen, Hij, de HERE, onze God, verdelgde hen.'

Nog eens: we hoeven het niet per se zachtzinniger te vertalen dan het er staat, maar er staat in elk geval niet iets wat 'verdelgen' betekent. Verdelgen, dat doe je met onkruid. Hier staat, en ik heb zowel het woordenboek als Martin Buber³, Willem Barnard (en zelfs de NBV hier!) aan mijn kant: 'tot zwijgen brengen'.

Dat kan ook lukken zonder direct tot vernietiging over te gaan. Iemand kan ook door tegenargumenten tot zwijgen worden gebracht. Of door afgestraft te worden met een verkiezingsnederlaag. Op het individuele vlak lukt het je zelfs als eenvoudige burger zonder macht om een raaskallende wereldleider tot zwijgen te brengen door de afstandsbediening onder handbereik te houden.

Onze vertalingen zijn vanouds op geweld ingesteld en daardoor zelfs af en toe gewelddadig. En ze zetten daarmee de bijbelse geschriften in de hoek van bloeddorstige, wrede boeken. Met moord en doodslag, wraak en weerwraak.

Er zijn beslist verhalen in de collectie boeken die wij Biblia, Bijbel zijn gaan noemen, die wreed zijn en waar wraakzucht niet vreemd aan is. Meestal geschreven door mensen die zelf in

diepe benauwenis zaten, die verdreven dreigden te worden of de dood ingedreven. Toen het land, dat goed en wijd was, groot genoeg om hen op te nemen, op slot ging, zo zegt het verhaal, heeft het volk dat het beërven zou, het land ingenomen. En nee, hun leider Jozua heeft toen geen stencils rondgedeeld voor discussie-avonden met Amoriëten, Hethieten, Perezieten en alle andere -ieten. En die namen op hun beurt ook niet de tijd om in democratische vergaderingen over de Hebréeërs te beslissen of ze wel of niet tot een Hebrexit over zouden gaan. Het ging er ruig en hard aan toe.

En nu is onze makke, dat wij, levend in een vrij land, al heel lang zonder oorlog, ons niet in situaties kunnen verplaatsen waarin het op leven en dood gaat. Toen we in Friesland ooit een preken-serie maakten over het boek Jozua, kwamen de eerste klachten al na twee keer preken over het land dat 'in bezit genomen werd' en volkeren die werden weggejaagd. Een van de oude dominees in ons gezelschap, die in 1941 in zijn eerste gemeente begonnen was, zei toen: 'Daar hadden we in de oorlogsjaren helemaal geen moeite mee, die verhalen waarin de ploerten over de kling werden gejaagd.'

Misschien is dat een van de redenen dat veel van zulke verhalen in de Bijbel lastig voor ons zijn, omdat wij in een totaal andere situatie zitten. En als het over wel of niet noodzakelijk geweld in de Bijbel gaat, is het te hopen dat we ons dat nooit goed zullen kunnen voorstellen. Liever dat er bijbelgedeelten lastig voor ons blijven, dan dat wij de benarde situatie van bedreiging en onderdrukking mee zullen moeten maken.

Ik zeg het nu zo met een sterk verkokerde blik. En geneer me daarvoor. Want feitelijk zitten we in één land, op één aarde met mensen die in hun bestaan bedreigd worden. Ze kloppen hier

³ Buber heeft zich hier bekeerd: in *Das Buch der Preisungen* uit 1936 staat nog 'aufreiben', in *Die Schriftwerke* (1962) is het 'schweigen' geworden.

aan de poort, ze komen om op zee in wrakke bootjes, sterven in vrachtwagens een afschuwelijke dood. Of kunnen hun oorlogsland niet uitkomen. Niemand die ze helpt.

Wraak

Die God der wrake, die van 'Mij komt de wrake toe', daar kun je je in die uiterste gevallen, als de dood dreigt voor of toeslaat op zijn mensenkinderen, van alles bij voorstellen. Het wordt lastiger als wij bij wraak denken aan moordpartijen, of aan ons zo goed als wezensvreemde zaken als eerwraak. Wraak nemen betekent altijd dat het bloedvergieten vermeerderd wordt en meestal is het dan ook nog het bloed van onschuldigen dat vergoten wordt. In die context is wraak een van de laagste driften die we kennen. Het onttrekt zich aan elk gevoel voor redelijkheid, het is puur geweld, en het wordt soms maar al te gretig gebruikt om onze toch al aanwezige agressieve gevoelens aan te wakkeren én te excuseren.

In de bijbelteksten is dat geweldselement maar sporadisch aanwezig. Als men Góð laat zeggen, 'Mij komt de wrake toe', betekent dat, dat wij zelf van wraakneming moeten afzien. We zouden onze menselijkheid verliezen, en verdriet om verlies of boosheid vanwege onrecht worden er niet minder door.

Laat het maar aan Hem over. Hij verzint wel iets waardoor het de boosdoeners betaald wordt gezet. Dat is ook de betere vertaling van 'wraak': 'het iemand betaald zetten'. 'Recht verschaffen' is ook een goede weergave ⁴.

Oosterhuis komt met zijn vrije psalm dichter bij de bedoeling van de letterlijke tekst dan al die vertalingen die bulken van de geweldstermen. 'Zoet als de zoetste honing is de wraak van zijn woord'. Dat zal 'als zaad in de aarde vallen, sterven en opstaan, in mensen die het kwade weerstaan.'

Zijn wraak is zoet. En zijn woord leert ons de wrake af.

Wordt dat woord van God daarmee minder lastig? Niet omdat we het niet begrijpen. Als we naar de geest van de geboden kijken en ze op ons in laten werken, als we horen waartoe de Bijbel ons oproept, wat Jezus van ons vraagt, dan wordt het, juist omdat we het maar al te goed snappen, pas echt lastig.

Want dan moeten we het doen.

In die zin wens ik ons toe dat we het onszelf dan maar flink lastig mogen blijven maken.

'Nu geef Hem gehoor' [...] 'jij kunt het volbrengen' (VL 330).

⁴ In het Grieks εκδικεο (Lucas 18:3). Maar wat doen de vertalers als God εκδικος wordt genoemd (1

Thess.4:6)? 'De Heer is een wreker'. Zulke vertalingen wil ik graag wraken.